

Sumari

Les esglésies d'Eivissa i Formentera, les illes Pitiüses, que es publiquen en aquest llibre es varen edificar entre els segles xiv i xix. Les característiques arquitectòniques comunes i particulars de cadascuna es mostren amb noves fotografies i plànols, així com amb textos descriptius del seu estat actual i històric, unes dades, en gran part, ja divulgades.

Aquests temples, junt amb les muralles renaixentistes de la ciutat d'Eivissa, coneguda popularment per Vila,¹ les torres costaneres de guaita i les antigues cases rurals que encara es conserven, són el millor patrimoni d'arquitectura de les dues illes. Tres d'aquestes esglésies s'aixecaren a l'interior del recinte emmurallat de Dalt Vila, divuit es distribuïren per la geografia eivissenca i tres més a l'illa de Formentera.

- 9 L'arquitectura de les esglésies pitiüses**

El motiu del meu interès per les esglésies pitiüses encapçala el text que ressenya els trets i els elements comuns de la seva arquitectura, junt amb algunes observacions socials. L'acompanya un escrit del fotògraf i arquitecte Michael Moran, on recorda com les va fotografiar.
- 25 Les esglésies**

En un mapa de la Mediterrània se situen les illes Pitiüses; en un altre d'Eivissa i Formentera s'assenyala la posició geogràfica de les esglésies del llibre. En un plànol de la ciutat emmurallada de Dalt Vila es marca l'entorn de les seves tres esglésies, i una fotografia aèria mostra la ciutat amb el port.

Un quadre comparatiu amb els dibuixos de les plantes dels temples, en ordre cronològic,² a una mateixa escala i orientats respecte al nord, precedeix, com un frontispici, la presentació de les esglésies.

Cadascuna d'aquestes es presenta amb les fotografies de Michael Moran de 1991 i un text en el qual s'indiquen els elements arquitectònics més destacats, juntament amb plànols de plantes, alçats i seccions. Altres fotografies i els coneguts gravats de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, en els quals apareixen esglésies pitiüses, així com projectes i petites intervencions en alguna, realitzats amb l'arquitecte José Antonio Martínez Lapeña (*jamlet*),³ en conclouen la presentació.

L'església del Convent de Sant Cristòfol, o de ses Monges Tancades de Dalt Vila, ha quedat exclosa del llibre, atès que l'edifici actual és una substitució contemporània i reduïda de l'aixecat al segle xvii. Tampoc s'ha inclòs l'església de Sant Elm a la Marina, ja que el temple original del segle xviii s'ha anat desfigurant amb contínues reparacions.

Com a excepció a les vint-i-quatre esglésies històriques, s'ha incorporat al llibre la capella de l'Assumpció de Cala Llonga, de 1973, obra del nostre estudi d'arquitectura, mentre vaig ser arquitecte diocesà d'Eivissa i Formentera.
- 33 Església de Santa Maria, Catedral d'Eivissa**
- 59 Sant Eulària des Riu**
- 89 Sant Antoni de Portmany**
- 111 Sant Jordi de ses Salines**

- 135 Sant Miquel de Balansat**

Església especialment escortada pel text del capítol «L'església» que l'escriptor Marià Villangómez li va dedicar al seu llibre *L'any en estampes*.
- 159 Jesús**
- 175 Església del Convent de Sant Vicent i Sant Jaume**
- 197 Església de l'Hospitalet**

L'any 1991, les obres de renovació de l'església de l'Hospitalet, de 1984, projectades pel nostre estudi, havien estat alterades, raó per la qual les fotos que il·lustren la rehabilitació són del fotògraf Lluís Casals, que va fer-les tot just acabades les obres i que després va cedir amablement per a aquest llibre.
- 213 Sant Francesc de s'Estany**
- 227 Capella de sa Revista**
- 241 Capella de Santa Agnès**
- 249 Sant Francesc Xavier · Capella de sa Tanca Vella**
- 263 Sant Josep de sa Talaia**
- 279 Sant Joan de Labritja**
- 293 El Pilar de la Mola**
- 305 Sant Rafel de sa Creu**
- 323 Sant Llorenç de Balàfia**
- 341 Santa Gertrudis de Fruitera**
- 357 Sant Carles de Peralta**
- 373 Sant Mateu d'Albarca**
- 391 Santa Agnès de Corona**
- 411 Sant Agustí des Vedrà**
- 427 Sant Vicent de sa Cala**
- 437 Sant Ferran de ses Roques**
- 445 Capella de l'Assumpció de Cala Llonga**

- 451 Notes històriques**

El filòleg Felip Cirer Costa ha completat els textos de la història de cada església, que el canonge historiador Joan Marí Cardona havia començat per a aquest llibre, i ha afegit una nota general de les illes que ajuda a entendre el seu escenari en el temps.

Un glossari final aclareix el significat d'algunes denominacions pròpies d'Eivissa que apareixen als textos. Clou l'epígraf un perfil biogràfic dels enginyers i mestres d'obres més destacats que intervingueren en la construcció de les esglésies.

- 472 Els autors**
- 474 Bibliografia**
- 476 Agraïments**
- 478 Crèdits fotogràfics**

^[1] En català, el nom d'Eivissa es fa servir tant per a l'illa com per a la ciutat. És per això que, per distingir-los, s'utilitza per al nucli urbà l'antic i popular nom de Vila, al qual s'atorgà el títol de ciutat el 1782, per poder convertir-se en seu episcopal. Dalt Vila és la part alta de la ciutat, rodejada pel recinte de muralles renaixentistes

^[2] L'ordre cronològic de les esglésies s'ha establert tenint en compte la dificultat de precisar-ne les dates exactes d'inici i acabament de la construcció

^[3] jamlet són les inicials de José Antonio Martínez Lapeña i Elías Torres, que indiquen l'autoria dels projectes realitzats pel nostre estudi d'arquitectura a les esglésies, així com d'algunes fotografies

^[*] Els sobrenoms de persones estan escrits en cursiva

L'arquitectura de les esglésies pitiüses

De jove, vaig tenir la sort d’educar-me en un ambient familiar i social excepcional, envoltat d’un equilibrat paisatge urbà i rural. A la dècada dels anys cinquanta, l’illa d’Eivissa, amb quaranta mil habitants i quinze mil dels quals a Vila, canviava molt a poc a poc; semblava que tothom hi tenia el seu lloc, era un petit món conegut, encerclat per la mar. S’hi compartia amb dignitat el poc que hi havia i d’aquella escassetat n’emergia l’enginy per sobreviure millor. Tot semblava servir per allò que estava fet, tot tenia sentit: el camp, la ciutat, els edificis...

Dalt Vila, l’antiga ciutat emmurallada, la vaig conèixer molt viva i amb la majoria de les institucions de l’illa a l’interior. Davant del campanar de la Catedral que corona el puig, el gran rètol de MUSEO ARQUEOLÓGICO anunciava la seva presència als viatgers que entraven al port.

A l’Eivissa d’aquells anys ja hi havia, mesclada amb els residents de sempre, la primera i petita colònia d’estrangers que aportaven una nova i distesa manera de viure, tot admirant i respectant les tradicions locals.

Al llevant de Dalt Vila i sobre un penya-segat que uneix dos baluards del recinte de muralles renaixentistes, s’aixeca l’antic convent dels dominics on, lluny de l’ús per al qual fou construït, convivien, amb naturalitat, els que poblaven l’església fosca, l’ajuntament, la presó, la sala temporal de judicis, l’escola preparatòria i l’únic institut mixt d’ensenyança mitjana, on vaig estudiar. Unes aules miraven a la mar i d’altres, al pati claustre de la presó o al tancat jardí del capellà.

Els estudiants gaudíem d’una família pintoresca de professors illencs i peninsulars. L’ambient era més relaxat i liberal del que es pot imaginar en un període amb normes dictades per la llarga postguerra. Aquell ambient tan entretingut i insòlit, a la ciutat i a l’institut, de segur que ens va ajudar a observar i a entendre d’una manera més oberta la vida.

De l’ofici de mestres d’aixa de la nostra família *Manyà*, vaig aprendre el que era fer la feina ben feta, precisa i responsable. Les coses tenien diverses vides, duraven i es reutilitzaven; molts d’altres oficis també eren exemple d’aquesta digna actitud de treballar.

Després de la conquesta de l'Eivissa almohade –Yābisa– per les tropes catalanes el 1235, se sap que la població rural de les illes va anar sent substituïda, amb dificultats i molt a poc a poc, per pagesos cristians, sobretot catalans.

El nombre aproximat d'habitants que hi havia a les Pitiüses el 1239 era de 2.500, segons el recompte de focs o famílies; una xifra que, comparada amb els 25.000 que tenia la ciutat de Palma en el moment de la seva conquesta el 1229, o els 61.000 de tota l'illa de Mallorca el 1329, reflecteix com de poc poblades eren Eivissa i Formentera en aquells temps. S'ha de tenir en compte que Mallorca és vuit vegades més gran que la Pitiüsa Major.

Es té coneixement de la dificultat que hi havia per trobar gent que volgués viure i treballar a les llunyanes illes; tenint em compte que, a més, la pesta i la misèria anaven minvant repetidament la seva població. Fins i tot se sap d'una incursió eivissenca, el 1335, a la costa barbaresca per portar captius com a mà d'obra.

No es tenen gaires notícies de com va ser el procés d'aquesta nova ocupació de cristians. Es pot pensar que hi devia haver intercanvis de tota mena entre els pagesos andalusins que s'hi quedaren i els nous repobladors. Fins i tot podien haver tingut captius al seu servei, com probablement n'havien tingut els almohades, procedents d'altres creences i cultures.

Les terres eren propietat dels consenyors de la conquesta, i se'n cedien bocins als pagesos a canvi del pagament amb espècies o amb maravedisos. Aquests nous pobladors vivien aïllats a les cases disperses, als rafals i a les alqueries que encara quedaven dretes; aprofitant el que havien anat deixant els seus predecessors: eines, mobles, cisternes, horts i escasses infraestructures comunes, com molins de sang, fonts... Era una dura economia de subsistència.

Moltes devien ser les dificultats dels nouvinguts per adaptar-se a un territori tancat per la mar i allunyat de les terres d'on provenien. Els pocs i mal conservats camins, i els escassos mitjans de transport adients, animals de tir inclosos, els reduïen la mobilitat i augmentaven la solitud. Els impostos per tributar als consenyors conqueridors o als seus representants s'havien d'afegir a la difícil i pobra vida

d'aquests nous pagesos, que va durar segles. No fa tant de temps, es deia que els pagesos anomenaven «es Puig des Lladres» a Vila, quan havien d'anar-hi per comerciar o per pagar els delmes a les autoritats o als propietaris de les terres on residien.

A Formentera, tot i que les dimensions de l'illa poden fer pensar en la facilitat de comunicació entre els pocs repobladors, la realitat devia haver sigut ben diferent. La duresa del subsol, l'escassetat d'aigua dolça, el difícil accés a l'altiplà de la Mola, on les terres de cultiu eren millors, i els freqüents assalts varen determinar que la vida a l'illa fos molt dura, de manera que va quedar despoblada durant segles a partir de 1409.

Al llarg del temps, els pagesos illencs, essencialment agricultors, han hagut de construir-se les cases i ocupar-se de les obres necessàries per mantenir-les, de fer de fusters per als mobles i els carros, de tenir cura dels animals, de manipular els components del paisatge del voltant per aprofitar-ne racionalment els recursos, de cavar pous i cisternes; han hagut d'aixecar parets, forns de pa, carbó i calç; també pescaven si vivien relativament a prop de la mar. Molts d'ells treballaven també a les salines les temporades de collita de sal per guanyar un sou addicional.

S'ha d'entendre l'ancestral neguit dels pagesos en sentir-se vulnerables als atacs inesperats de pirates que navegaven per la Mediterrània, arrabassaven tot el que podien, persones i béns, i cremaven les cases que assaltaven. Aquests fets podrien explicar la desconfiança i la coneguda i llegendària valentia atribuïda al caràcter de gent de la pagesia, sobretot a les zones més allunyades i aïllades de Vila.

Per protegir-se, els pobladors de l'illa d'Eivissa podien comptar amb els pocs cavallers, amb cavalls armats, que els consenyors de la conquesta de l'illa havien instaurat després del repartiment i els serveis dels quals eren recompensats amb la propietat de terres. Els cavallers eren els encarregats de la vigilància de grans territoris, però sovint la distància feia difícil arribar a temps per defensar les famílies assaltades.

Les quatre esglésies fortalesa de la ruralia de l'illa d'Eivissa varen ser acabades al voltant del segle XVI, i la de Formentera, al segle XVIII. A més del seu ús litúrgic, també tingueren com a finalitat ser refugi i protecció de la dispersa població rural. Una distància excessiva entre les cases i els temples impedia a la pagesia refugiar-s'hi abans de patir l'atac dels pirates. Per aquest motiu, algunes de les famílies eivissenques més benestants varen construir torres al costat de casa seva, cosa que els permetia refugiar-s'hi mentre els assaltants saquejaven l'habitatge.

L'arquitectura de les esglésies pitiüses

Les vint-i-quatre esglésies d'Eivissa i Formentera, de les quals s'ocupa el llibre, s'edificaren entre el segle XIV i el XIX; els projectistes i constructors devien haver estat enginyers d'arquitectura militar o mestres d'obres, que rebien instruccions eclesiàstiques. L'Església i la força armada havien anat de la mà a la conquesta d'Eivissa. El mateix Guillem de Montgrí era cap de les tropes cristianes catalanes i bisbe electe de Tarragona.

És possible que algun dels tècnics que treballaren en la consolidació dels recintes islàmics d'Eivissa o dels que construïren les noves murades del segle XVI, haguessin estat relacionats amb la construcció dels primers temples.

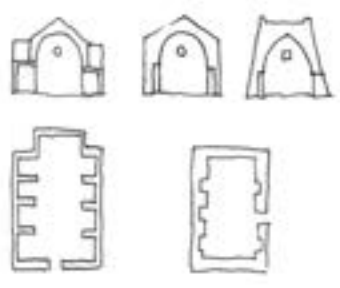

El conjunt d'esglésies rurals pitiüses és el testimoni de la propagació i colonització cristiana dels paisatges, les cases i els habitants. Les esglésies foren els primers edificis públics que permeteren donar sentit de comunitat als repobladors que vivien dispersos pels territoris illencs. En ocasió de les celebracions religioses, els temples actuaren com a llocs de trobada, d'intercanvi social i de coneixement entre els pagesos, i varen ser la llavor per fer créixer els pobles al seu voltant, prenent el nom dels sants titulars.

Les cases parroquials, els porxos, les capelles fondes, els magatzems, els cementeris, els viacrucis que s'estenen pels camins entre els camps i els horts adjacents, són afegits o complements de les naus dels temples. Totes aquestes agrupacions de peces d'arquitectura, amb detalls semblants als de les cases rurals, oferiren la primera imatge d'un petit poble compacte.

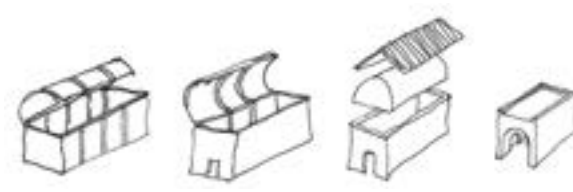
En algunes de les esglésies, el creixement dels pobles al seu voltant ha estat molt lent, sobretot per l'aïllament i el comprensible recel de les famílies de viure lluny de les seves terres de cultiu. Els obrers que aixecaven les esglésies eren els mateixos pagesos que treballaven sota les ordres de mestres d'obra

experimentats, organitzats per torns i en grups pertanyents a vendes que componen una mateixa parròquia. Aquest fet contribuïa a tenir un sentit de pertinença més compromès amb la comunitat i el temple.

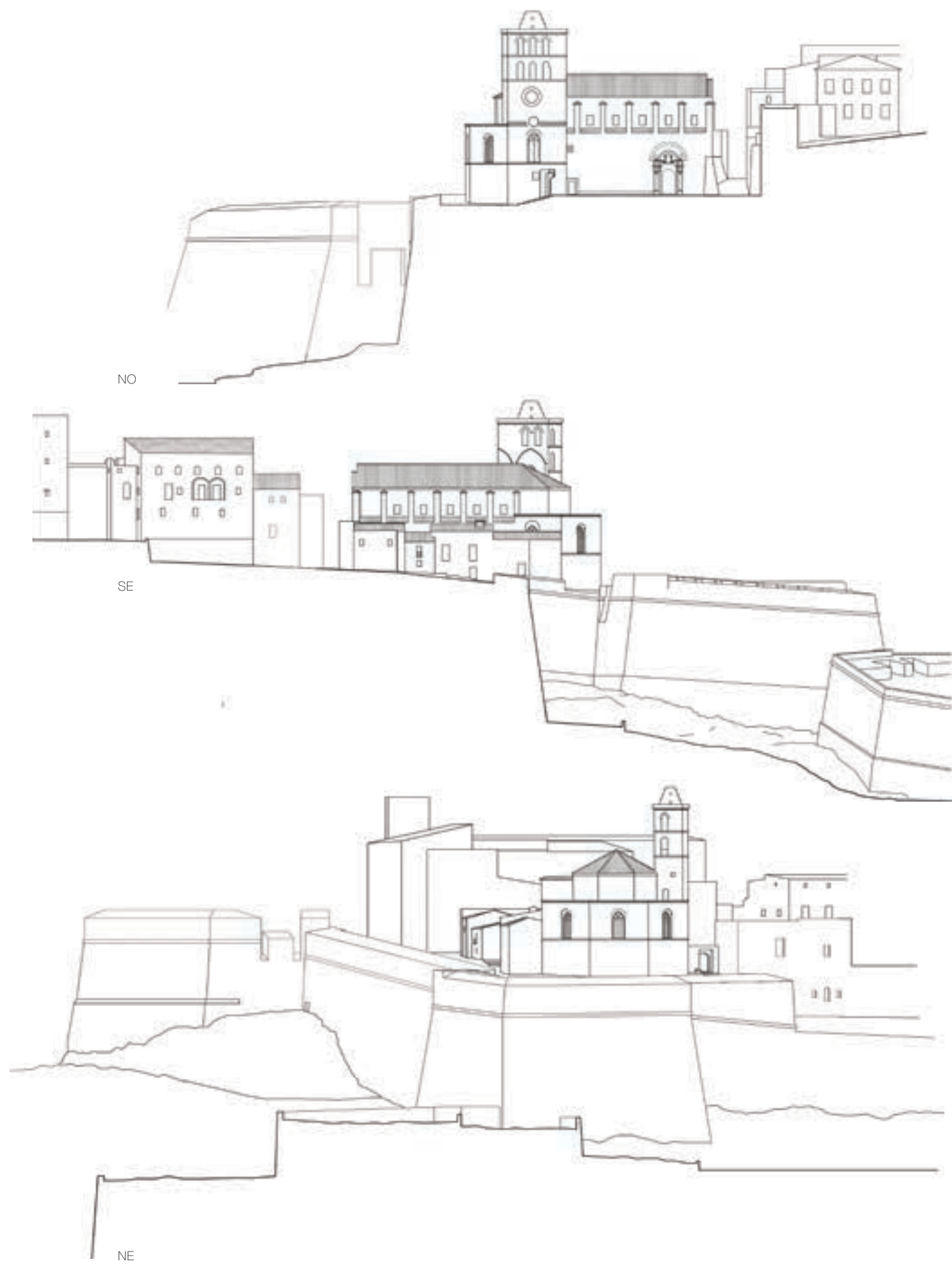
El tret comú més característic dels vint-i-quatre temples del llibre és el d'una única nau rectangular de grandària diferent, coberta amb volta de canó o ogival, amb arcs faixons o sense, suportada per parets molt gruixudes, o més primes amb l'ajuda de contraforts; tant les voltes com els arcs faixons estan construïts amb dovelles de pedra. La volta ocupa generalment la meitat de l'alçada de la nau; les cobertes són de dos vessants de teules, o amb terrats plans, i les aigües que s'hi arrepleguen alimenten cisternes, situades als porxos públics i reconeixibles per la capelleta de cisterna.

A les esglésies de parets amples, les capelles laterals de la nau estan rebaixades en el seu gruix; en el cas de les menys gruixudes i amb contraforts, les capelles ocupen buits entre aquests. El presbiteri, que acull l'altar major, la capella gran de l'església, pot tenir una amplada més petita que la de la nau per emfatitzar-ne la presència. La llum entra a la nau per la façana principal, a través de finestres al cor i per la porta d'entrada, quan està oberta.

No és difícil imaginar l'interior d'aquestes naus sense el cor, així com sense cornises, medallons, arrimadors, retaules, altars, imatges i mobiliari, de manera que la seva arquitectura es mostri nua. Així despullades, les esglésies podrien semblar dipòsits amb volta, grans sarcòfags o baguls o almuds gegants, adients per a altres activitats civils.

0 5 10 20 m

El Pilar de la Mola

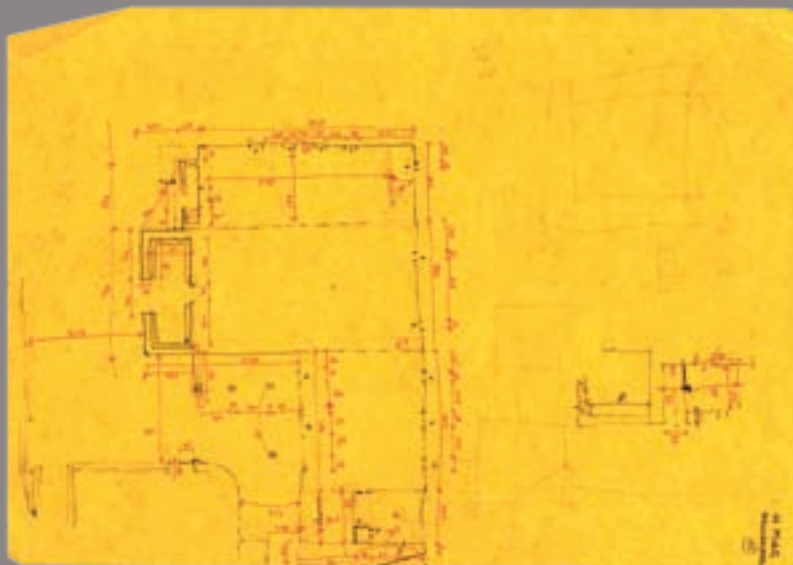
L'església es va construir a l'altiplà de la Mola de l'illa de Formentera, sobre el qual encara roman algun exemple de casa rural, similar a les més antigues d'Eivissa, que els repobladors procedents de la Pitiüsa Major varen construir-hi a partir del segle XVIII.

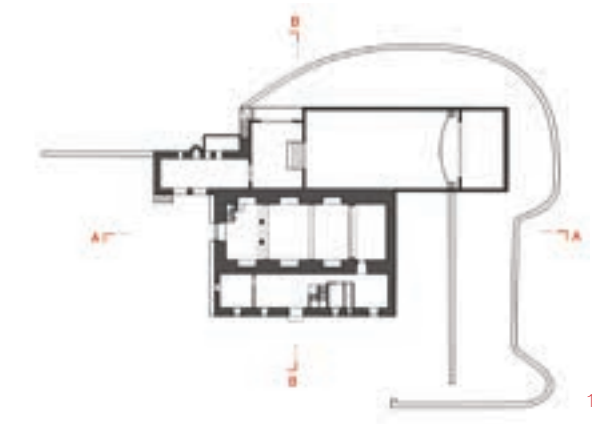
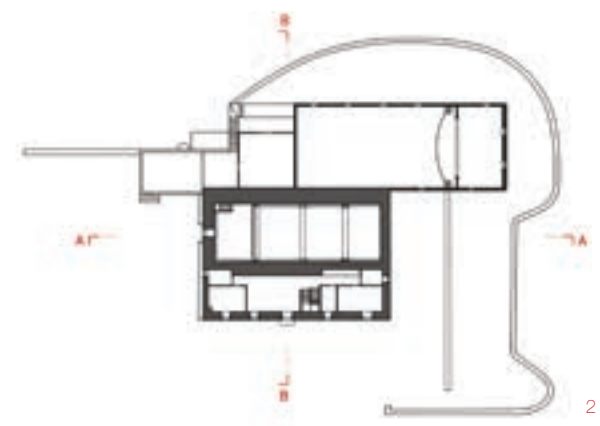
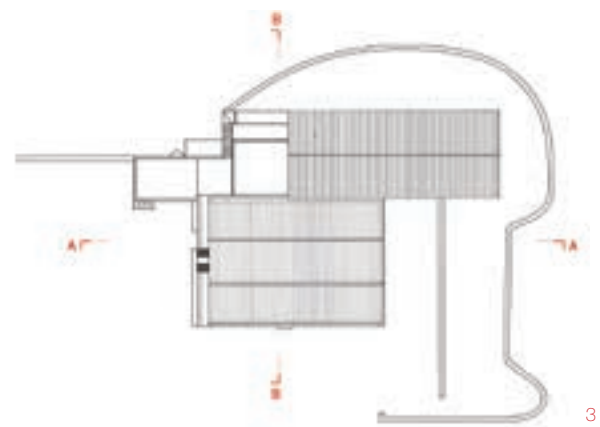
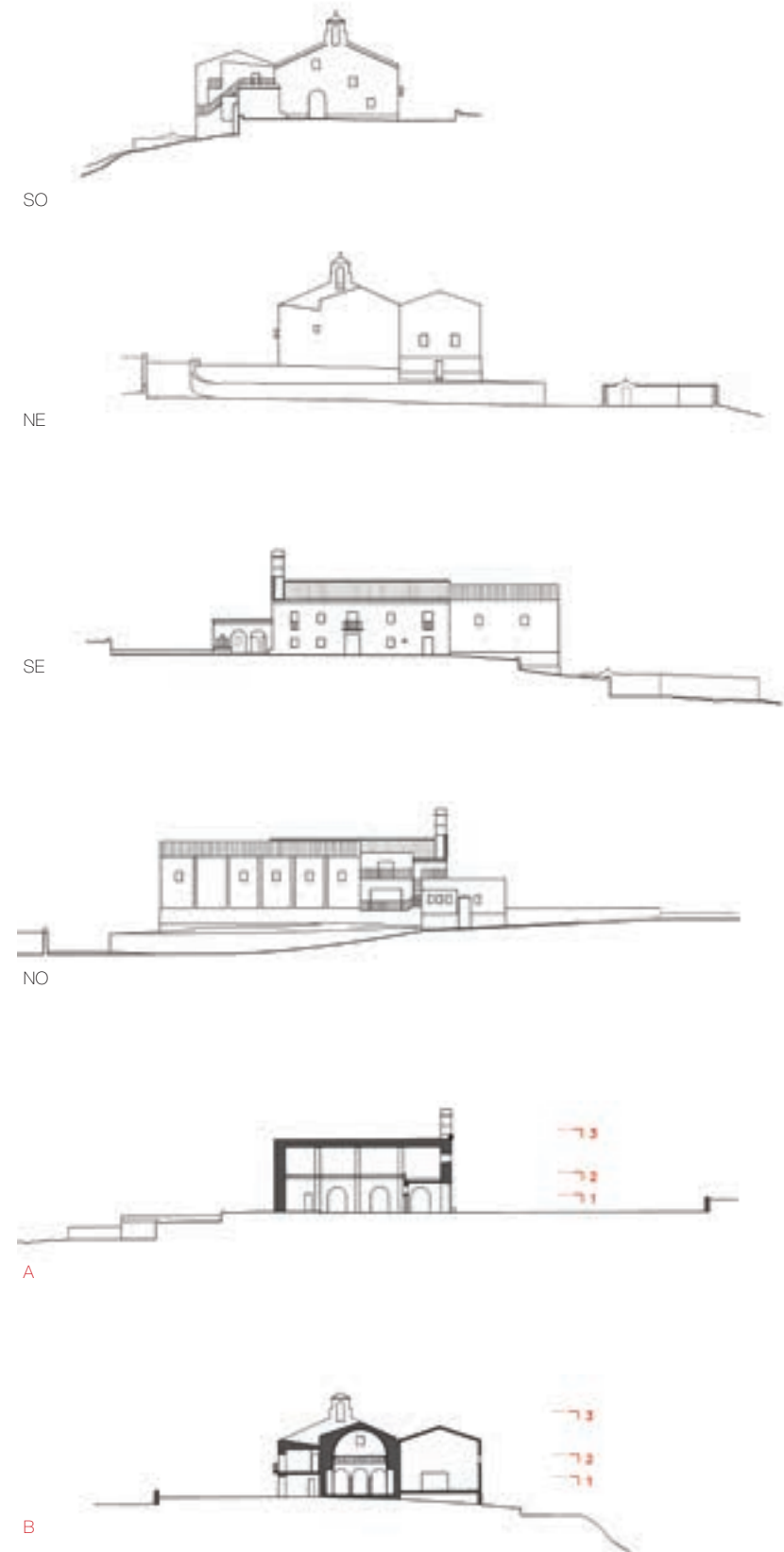
El conjunt sobri del temple que formen la nau i el local parroquial recorda algunes esglésies eivissenques; la casa del rector amb coberta de teula a dues aigües s'adhereix perpendicularment a la nau, i una pèrgola al jardí en protegeix l'entrada. Aquests tres volums formen un mateix pla de façana a la cara posterior de ponent, probablement com a conseqüència del límit de la propietat cedida per a la construcció.

La nau està precedida per un porxo amb un únic portal; el local parroquial, adherit a la façana de migdia, reproduceix el porxo de l'església. Les cobertes de totes dues edificacions són horitzontals i, a la de l'església, la volta emergeix com una inesperada inflamació. La nau fou ampliada el 1952 per incorporar-hi el cor, que se sosté gràcies a un arc carpanell rebaixat.

A causa de la reduïda amplada de la nau, no hi varen caldre arcs faixons en la construcció; les pilastres i les cornises són elements decoratius, no estructurals. La sagristia és una dependència més de l'habitatge del rector.

La carretera que acaba al far de la Mola, arran del penya-segat de llevant, separa el cementeri de l'amable església.

1 1869. Gravat de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria • 2 1991 • 3 1972. Abans de l'obertura de la tercera finestra a la façana principal
4-5 1973. L'entrada sense el cancell actual

Notes historiques

Felip Cirer Costa

Notícia general

Eivissa i Formentera, les illes Pitiüses, formen part de l'actual arxipèlag Balear, i amb Mallorca i Menorca, les altres dues illes, presenten una certa singularitat, no solament geogràfica, sinó també històrica, ja que han tingut una trajectòria pròpia.

Les Pitiüses, situades a la Mediterrània occidental, són dues petites illes si les comparem amb la resta d'illes de la Mediterrània, que es caracteritzen per ser poques i grans.

Estan situades davant la costa oriental de la península Ibèrica, pràcticament equidistants de la costa catalana i de la del nord d'Àfrica. Aquesta posició de cruïlla ha afavorit les relacions amb altres cultures de la Mediterrània des dels primers moments històrics; el seu fet insular també ha provocat èpoques d'aïllament i de dificultats.

El port d'Eivissa dista 70 milles
nàutiques¹ del de Palma de Mallorca;
100 del de València; 162 del de Barcelona
152 del d'Alger. Entre el port d'Eivissa
i el de la Savina, a Formentera, n'hi ha 11

Com que les Pitiüses són de clima mediterrani, els vents i les temperatures són moderats, i la influència de la mar i les brises proporcionen un hivern suau i un estiu agradable.

Orogràficament, Eivissa és muntanyosa però amb altures suaus; sa Talaia de Sant Josep és l'elevació màxima a 475 metres sobre el nivell de la mar. Formentera és més plana, amb dos altiplans, sent el de la Mola de 195 metres d'altura i el des Cap de Barbaria de 65 metres. L'extensió d'Eivissa és aproximadament de 570 km² i la de Formentera, d'uns 83.

A les costes abunden els illots, alguns d'extensió considerable.

Administrativament, Eivissa està dividida en cinc municipis: Eivissa, Sant Josep de sa Talaia, Sant Antoni de Portmany, Sant Joan de Labritja i Santa Eulària des Riu. Des de 1979 les Pitiüses tingueren un organisme supramunicipal de coordinació: el Consell Insular d'Eivissa i Formentera. El 2007 es constituí el Consell Insular de Formentera, que assumí també les funcions que eren pròpies de l'ajuntament de l'illa.

Les primeres proves de població a les Pitiüses són de 2200 aC. La construcció megalítica de Ca na Costa, a Formentera, és una mostra feaent de l'existència de grups humans organitzats. De 1600 aC són les construccions que corresponen a un augment de la població i al començament dels intercanvis comercials amb altres comunitats veïnes.

Les illes prenen el nom d'Ibosim amb l'arribada de navegants fenicis al segle VII aC, fundadors dels assentaments de sa Caleta i de la badia d'Eivissa; aquest últim establiment passà a ser el nucli principal i els pobladors s'establiren al puig de Vila o Dalt Vila; el proper puig des Molins fou el cementeri de la població durant més de mil anys.

Ibosim arribà a ser una gran colònia fenícia, l'expansió de les monedes eivissenques és una prova de la puixança que assolí Eivissa amb els cartaginesos. Al port d'Eivissa arribaven productes grecs, etruscs, fenicis... que eren reexportats pels eivissencs a altres indrets, juntament amb productes locals.

A partir del segle v aC arribaren els púnics a les Pitiüses. Eren fenicis

que procedien de diverses colònies, en especial de Cartago. Amb ells augmentà notablement l'activitat econòmica, i Eivissa acabà tenint l'hegemonia del comerç de la Mediterrània occidental. S'inicià el cultiu del camp i, al voltant de la badia d'Eivissa, s'aixecà una zona de tallers de terrisseria on es fabricaven, entre d'altres atuells, àmfores destinades a l'exportació de productes com el vi, l'oli, la sal, les salaons, etc.

Tota aquesta activitat, potenciada amb les drassanes, significà la intensificació de la colonització del camp i la producció ramadera; els historiadors calculen que la ciutat arribà a assolir una població d'unes 5.000 persones. Tot això fou afavorit per la neutralitat que mostraren les Pitiüses durant la primera guerra Púnica, cosa que permeté un creixement encara major de les exportacions de manufactures i de productes agraris, a la vegada que augmentava l'emissió de moneda insular.

D'aquelles dècades del segle III aC són diversos santuaris establerts a indrets d'Eivissa. Els púnics eivissencs fundaren colònies a Mallorca, que encara es trobava en plena època talaiòtica. La població formentera també va créixer.

Durant la segona guerra Púnica, els habitants de les Pitiüses es mantingueren fidels a Cartago; el 217 aC hi hagué un intent de Cneu Escipió d'assetjar la ciutat; el general cartaginès Magó acudí a ajudar en la defensa d'Eivissa.

La derrota de Cartago el 146 aC en la tercera guerra Púnica significà la ruptura amb la metròpoli i l'aliança amb el puixant Estat romà. La romanització de les Pitiüses fou molt ràpida i profunda, amb un intent de mantenir el seu poder, accelerada per la caiguda de Cartago.

1. Una milla nàutica equival a 1,852 km.

Ressenya històrica de cada església

Església de Santa Maria, Catedral d'Eivissa

Pocs dies després de la conquesta catalana d'Eivissa, el 17 d'agost de 1235, els conquistadors, com havien acordat prèviament, signaren davant notari de Mallorca la fundació de l'església parroquial de Santa Maria d'Eivissa.

Des de sempre s'ha dit que l'església s'establí sobre l'edifici d'una anterior mesquita, però les excavacions arqueològiques no n'han trobat cap prova; únicament, sota el subsol de la nau s'han documentat restes d'una edificació musulmana, de la darrerria del segle xii.

Cal pensar que a començament del segle xiv devien començar les obres del nou temple, ja que el repoblament va ser lent i es necessitava mà d'obra per construir-lo. Per al manteniment de la parròquia, els conqueridors donaren l'alqueria de Maçana, al Pla de Vila.

El temple inicial devia coincidir amb l'actual absis de la Catedral que, juntament amb la torre del campanar, conserva l'estil gòtic. A mitjan segle xiv, sembla que es realitzaren importants obres per tal d'ampliar l'església.

La torre del campanar és de planta trapezoidal irregular, i s'aixeca sobre la primera capella de l'absis i de la primera de la nau del costat de l'evangeli. En les esglésies de Santa Creu i de Sant Jaume de Palma, i a la majoria dels temples d'aquell moment, la torre sol ser un cos adossat al temple, proper a la porta d'entrada. Les campanes es troben al tercer pis, dels cinc que té la torre.

El 1435 l'església tenia set capelles, cinc de les quals a l'absis. A la darrerria del segle xv, començà una nova ampliació del temple, que abraçà tot l'espai de la nau i que va acabar amb la de la capella fonda, que finançà la família Francolí. Es dona l'any 1538 com a data de l'acabament d'aquesta ampliació.

Pels continus atacs que patia l'illa, amb les murades renaixentistes sense acabar, la comunitat de preveres de Santa Maria manà construir, el 1558, un mur entre el campanar i la sala dels jurats com a element defensiu de l'església. La Universitat tenia la seu a l'edifici contigu que avui ocupa el Museu Arqueològic a Dalt Vila. Cal pensar que la construcció del baluard de Santa Tecla devia exigir tombar part dels llenços de la murada medieval.

La construcció de les murades renaixentistes i, en especial, del veí baluard de Santa Tecla provocaren grans moviments de terra vora l'absis i al llarg de les parets de la nau, que amb el temps causaren, danys importants, i va ser necessari desmuntar la sagristia, adossada a la façana sud de l'absis; el 1564 fou reedificada amb els mateixos carreus de l'antiga. L'accés a la sagristia és per la capella de Sant Miquel, a través d'una porta ogival.

Dels segles xv i xvi únicament es tenen les notícies que deixaren els diferents visitadors eclesiàstics. El 1691, Josep de Mora inspeccionà l'església i observà les deficiències de la coberta i del terra de la nau. Manà que s'adobassin immediatament. Iniciades les obres, es comprovà que els danys eren estructurals i més profunds del que es pensava, segurament causats per la construcció de les murades: s'havia de canviar tota la volta de la nau i reforçar bona part dels murs.

El problema era tan greu que els jurats de la Universitat també es preocuparen pel tema i, el 1707, tractaren sobre la manera d'efectuar les obres. El 1710 tornaren sobre l'assumpte; però era en plena Guerra de Successió i, amb els escassos ingressos procedents de les salines, no fou possible fer les obres.

El 1712 s'acordà la reedificació de la nau del temple; el contracte el signaren la Universitat i els mestres d'obres valencians Pere Ferro i Jaume Espinosa. S'establí un termini de dos anys i mig i un import de 2.800 pesos de plata, però les obres no finalitzaren fins al 1728. A més de rehabilitar les parts deteriorades, la intervenció de Ferro i Espinosa també consistí a uniformar l'ornamentació interior amb elements d'estil barroc, que encara avui perduren. A l'absis, els arcs gòtics de les capelles passaren a arcs de mig punt, excepte a la capella central, que era l'altar.

La porta principal es va decorar amb elements neoclàssics i amb una fornícula. També cal pensar que són d'aquell temps les obres que es feren a la part de ponent del temple, i que separen la nau del castell amb un carreró entre els dos edificis per tal d'evitar la humitat que entrava dins l'església.

Quan el 1782 s'erigí el bisbat d'Eivissa, Santa Maria adquirí la categoria de catedral. El pla parroquial de 1785 va declarar la capella fonda o dels Francolí com a seu de la parròquia de Sant Pere Apòstol, amb jurisdicció sobre Dalt Vila i les terres que voltaven la ciutat.

Com a catedral, es feren diverses obres d'adaptació: s'elevà i es fe créixer el presbiteri afegint-hi les dues capelles més properes de la nau. L'altar major passà al presbiteri, amb un tabernacle d'estil corinti i amb una imatge de Santa Maria. El cor passà darrere l'altar major, a la capella central. De 1809 és la càtedra episcopal i, posterior, la resta del cadiram. El 1817 es consagrà el temple com a catedral.

Al llarg del segle xx, la Catedral va tenir importants intervencions. El 1934 es restaurà la capella fonda. Amb la Guerra Civil, l'edifici patí danys importants. Fou refet el tabernacle, i la nova imatge de Santa Maria s'entronitzà

el 1940. El 1945 es col·locà el nou orgue, ara al peu de la nau, es reformà la capella fonda i es pavimentà el temple, la sagristia i la sala capitular. El 1956 es col·locà la imatge de Santa Maria a la fornícula de la porta principal, per la plaça de la cara nord del temple.

A la segona meitat del segle xx, es recuperà l'estil gòtic de l'absis: es picaren els carreus, es recuperaren els finestrals gòtics, els capitells decorats amb relleus, les fornícules d'algunes capelles, etc. Aquestes intervencions permeteren conèixer que l'anterior coberta de l'absis era gòtica i més alta que l'actual.

A la darrerria del segle xx, es realitzaren excavacions arqueològiques que han permès documentar aspectes constructius i confirmar notes històriques.

El 1999 començaren les obres de rehabilitació i d'adaptació de la capella fonda i de la sagristia per dedicar-les a museu diocesà. El museu s'havia creat el 1964, però les seves reduïdes dimensions aconsellaren cercar una ubicació més àmplia. El nou museu fou inaugurat el 2006 i acull les millors peces artístiques del temple.

Santa Eulària des Riu

El fet que els molins de Santa Eulària es documentessin el 1302 fa pensar que ja podia existir una capella o església amb aquest nom, o la intenció d'aixecar-la i posar-la sota l'advocació d'aquesta santa barcelonina. S'ha de tenir present que tal vegada l'església o la capella primitiva podia haver estat en una ubicació diferent de l'actual,ensem en el topònim i en la llegenda de l'Església Vella.

El cert és que el 1333 es documenta la fundació d'un benefici en aquest temple i que, el 1342, l'arquebisbe de Tarragona manà que un prevere hi residís de manera continuada.

L'església s'aixeca sobre el punt més elevat del pujol que tothom coneix com a Puig de Missa. La part inicial del temple tal com el coneixem avui és de 1568, quan es documenta que el 12 de febrer es digué missa cantada a la nova església de Santa Eulària.

Diversos historiadors proposen el nom de Giovan Battista Calvi com a autor del disseny; Calvi havia redactat el primer projecte de les murades d'Eivissa. L'edifici, a més de la seva funció litúrgica, també tenia la defensiva, i d'això n'és una prova el bastió de migjorn, que dona justament cap a la mar, d'on podien procedir els atacs; és l'única part del temple que mai s'ha emblanquinat i que romangué artillat fins a començament del segle xix.

La situació de la porta de l'església és dubtosa, ja que podia trobar-se a la façana de levant –la inclinació del bastió ho fa pensar– o bé a la de ponent. Les dues ubicacions possibles quedaren tapades per les capelles fondes a cada lateral de la nau.

A partir de la segona meitat del segle xvii, l'església fortificada de Santa Eulària anà perdent la seva fesomia de fortalesa amb l'annexió al temple de les dues capelles fondes, dedicades al Roser i a la Santíssima Trinitat, respectivament, construccions amb elements arquitectònics barrocs. És d'aquell moment l'obertura de la porta dita de Cala Llonga, quan es millora la portalada principal, a la banda de tramuntana, a més de fer-se una trona nova.

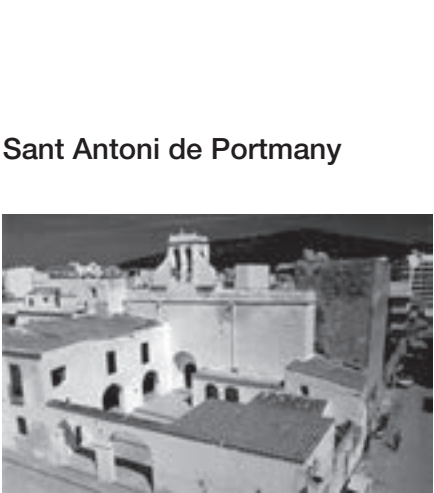
El 1662 Santa Eulària, com les altres tres esglésies rurals, foren elevades a la categoria de vicaries, amb l'obligació que hi residís, en cada una, el vicari titular i que disposàs de reserva eucarística.

També de la darrerria d'aquesta centúria és el porxo, aixecat entre 1691 i 1698, edifici rectangular, porticat i exempt, ja que no arriba a tocar el cos de la nau; a l'interior, dues fileres d'arcades de mig punt ajuden a aguantar l'amplada de la coberta. L'historiador Josep Clapés, en la seva obra *S'església*

de Santa Eulària (1681 a 1772), relaciona els mestres que hi treballaren i el salari que cobraren. Els porxos donen accés al cementeri, a llevant del temple, mitjançant una porta situada a gregal. El terra continua enllosat des dels primers temps.

A començament del xviii, es varen construir la sagristia, adossada a la capella del Roser, algunes de les capelles rebaixades en els murs laterals i la casa del mossènyer, que en substituí una d'anterior. En aquells anys, la campana, que s'havia esquerdat, es va substituir per una de nova.

Pel que fa a la llegenda de l'Església Vella, situada en el pujol vora ses Estaques, sembla que fou el pare Gaietà de Mallorca, a la seva *Resumpta històrica*, de 1752, el primer que escriu d'aquesta primitiva església i, com apunta Marí Cardona, caldria saber si aquesta creença es va estendre pel que havia dit l'historiador o si havia rebut la dada prèviament, de la veu del poble.

El 1305, setanta anys després de la conquesta catalana, els pobladors del quartó de Portmany demanaren permís a l'arquebisbe de Tarragona, Roderic Tello, per aixecar una capella i un cementeri, ja que la parroquial de Santa Maria d'Eivissa era molt allunyada.

L'autorització arquebisbal no posava l'advocació a la qual es dedicava la capella, per la qual cosa cal pensar que foren els portmanyins els que escolliren Sant Antoni Abat, nom que ja apareix documentat el 1362 quan es fundà un benefici en aquesta església. Els pobladors pagarien 300 sous anuals en moneda de Barcelona al paborde,

Els autors

Michael Moran

Fotògraf i arquitecte

Neix a Pomona, Califòrnia, EUA, el 1951

Grau en Art, escultura, College of Creative Studies, Universidad de California Santa Barbara, UCSB, 1975
Arquitecte, Graduate School of Architecture and Urban Planning GSAUP, University of California Los Angeles, UCLA, 1982

Experiència professional

Santa Barbara Museum of Natural History, 1976-1979
Frank Gehry & Assoc. (a temps parcial) 1980-1982
Frank Gehry & Assoc. (a temps complet), 1982-1985
Fotògraf *freelance* amb estudi a Nova York, 1985-actualitat
Professor a temps parcial a Parsons, The New School for Design, Nova York, 2010-2015

Publicacions

Revistes seleccionades

Abitare, *Architect*, *Architectural Digest*, *Architecture*, *a+u*, *Architectural Record*, *Architectural Review*, *L'Architecture d'Aujourd'hui*, *AV*, *Casabella*, *db*, *Diseño Interior*, *Domus*, *Frame*, *Interior Design*, *Metropolis*, *Newsweek*, *Progressive Architecture*, *The New Yorker*, *The NY Times Magazine*, *The New York Times*, *Time*.

Libres

— Toshio Nakamura, ed.; Kenneth Frampton, Michael Moran, dis. gráf. i fot.: *The 20th Century Architecture and Urbanism: New York*. Tòquio, a+u, 1994
— Tadahiro Yoshida, pub.; Toshio Nakamura, ed.; Michael Moran, fot., 2x4, dis. gráf.: *Philip Johnson's Glass House*. Tòquio, YKK AP, 1998
— Hadley Arnold, ed.; Michael Moran, fot.: *Work/Life: Tod Williams, Billie Tsien*. Nova York, The Monacelli Press, 2000
— John M. Johansen; Lebbius Woods, Michael Moran, fot.; COMA, dis.: *Nanoarchitecture: A New Species of Architecture*. Nova York, Princeton Architectural Press, 2002
— Rafael Moneo; Michael Moran, fot.: *Rafael Moneo: Apuntes sobre 21 obras*. Barcelona, Gustavo Gili, 2010 / *Rafael Moneo: Reflections on 21 Works*. Nova York, The Monacelli Press, 2010
— Tod Williams and Billie Tsien; Michael Moran, fot.: *The Architecture of the Barnes Foundation*. Nova York, Rizzoli, 2012

Exposicions

Exposició col·lectiva, *Roberto Burle Marx: The Unnatural Art of the Garden*, Museum of Modern Art, Nova York, NY, 1991
Exposició individual, *Philip Johnson's Glass House*, Avery Hall, Columbia University, Nova York, NY, 2003
Exposició individual, *John Johansen, Visionary Architect: Models for the 21st Century and Documents by Kindred Spirits*, Stroom, La Haia, Països Baixos, 2003

1

ET

Exposició col·lectiva, *Mirades Foranes / Through Foreign Eyes*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona, 2006
Exposició col·lectiva, *Time, Space, Existence*, Palazzo Mora, Biennale di Architettura, Venècia, Itàlia, 2016
Exposició individual, *Gowanus*, Galeria _2B space to be, Madrid, 2021

Elías Torres Tur

Arquitecte

Neix a Eivissa el 1944

Arquitecte per l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB), 1968
Estudi professional amb José Antonio Martínez Lapeña des de 1968: Martínez Lapeña - Torres Arquitectos
Arquitecte Diocesà d'Eivissa, de 1973 a 1977
Doctor Arquitecte per l'ETSAB, 1993
Professor de Projectes, Dibuix i Arquitectura del Paisatge a l'ETSAB, de 1969 a 2014
Professor visitant a la GSAUP, University of California, Los Angeles, UCLA. Semestres: 1977, 1981, 1984
Professor visitant a la GSD, Harvard University. Semestres: 1998 i 2002. Kenzo Tange Visiting Professor, 1995
Resident a l'Acadèmia Espanyola de Roma, Primavera 1990
Premi Ramon Llull del Govern de les Illes Balears, 2008
Medalla d'Or del Consell Insular d'Eivissa, 2011
Medalla d'Or de la ciutat d'Eivissa, 2021
Medalla d'Or de les Illes Balears, 2022

Llibres publicats

— «Guia de Arquitectura de Ibiza y Formentera (Islas Pitiusas)», *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, núm. 142-143, 1980. [Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC). Edició trilingüe]
— *Luz Cenital; Zenital Light*. Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (COAC), 2005
— *Hubiera preferido invitarles a cenar...* València, Ed. Pre-Textos, 2005
— Cinc llibres d'exercicis per a l'ETSAB. Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), 2009-2014.

Premis de Martínez Lapeña - Torres Arquitectes

RIBA International Fellowship 2016
Premio Nacional de Arquitectura 2016
pel Gobierno de España

Entre els premis rebuts per les seves obres: FAD (Foment de les Arts i el Disseny): 1986, 1988, 1992, 1993, 1995, 2000, 2001, 2005, 2007, 2014 / *Lampelunas*: Delta d'Or, 1986 / *Marquesina Pal·li*: Delta de Plata, 1988 / *Esplanada del Fòrum Barcelona 2004*: Especial IX Biennal de Venècia, 2004; Premi Ciutat de Barcelona, 2005 / *Rehabilitació de la Casa Vicens de Gaudí*: XIV Bienal Española de Arquitectura y Urbanismo, 2018

Publicacions de Martínez Lapeña - Torres

Llibres

— *Park Güell*. Barcelona, Gustavo Gili, 2002
— *Nova portalada i batiport per a l'església de Sant Gaietà, ara dels Sagrats Cors*. Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 2010. (Edició bilingüe)

Selecció de revistes

— *a+u*, *Arquitectura Viva*, *Casabella*, *Deutsche BauZeitschrift*, *Domus*, *El Croquis*, *GA-Houses*, *L'Architecture d'Aujourd'hui*, *Progressive Architecture*, *Shinkenchiku*, *Space Design*, *The Architectural Review*, *Topos*

Monografies

— *Cuadernos de Arquitectura*. Barcelona, COA Catalunya, 1977
— *Documentos de Arquitectura*. Almeria, COA Almeria, 1988
— *Catálogos de Arquitectura Contemporánea*. Barcelona, Gustavo Gili, 1989
— *El Croquis*, 61, El Croquis, 1993
— *José Antonio Martínez Lapeña / Elías Torres*. Madrid, Lampreave, 2014

Exposicions de Martínez Lapeña - Torres

Col·lectives destacades

Créer dans le Créér / ICOMOS, Centre George Pompidou, París, 1986; *Houses* / GSD Harvard University, Cambridge, Ma., 1988; *13 Follies*, *Osaka*, Architectural Association, Londres, 1991; *Het Landchap* / International Kuntsentrum, de Singel, Anvers, Bèlgica,1995; *Building Spain*, *España*, *Arquitecturas de Hoy*, MOPT / Art Institut, Chicago, 1995; *13 Follies* / GA Gallery, Osaka, Japó, 1997; *Territories*, *Contemporary European Landscape Design* / GSD, Harvard University, Cambridge, Ma., 2001; *Metamorph*, IX Biennale di Venezia, Itàlia, 2004; *On-Site*, *New Architecture in Spain* / MOMA, Nova York, 2004; *Domus Mare Nostrum*, *Habiter le Mythe Méditerranéen* / Hotel des Arts, Toulon, França, 2014; *Beijing Design Week* / Ministry of Education of the People's-Republic of China, 2018; *Tierra, Agua, Aire*, *40 Años de Infraestructuras* / Ministerio de Fomento, Madrid, 2018

Individuals de Martínez Lapeña - Torres

Stairs and Ramps, José Antonio Martínez Lapeña. *Elias Torres* / GSD, Harvard University, Cambridge, MA. USA, 1995; *Dibujos para Renovar* / COACádiz, Cadis, 2018 - Eivissa, Palma, Menorca, 2022-2023

Individuals d'Elías Torres

Window, Room, Furniture / Williams-Tsien / A. Houghton Gallery, Cooper Union, Nova York, 1982; *9 m² (+ o -) de Instrumentos para Luz Cenital* / Barcelona, Eivissa, Santa Cruz de Tenerife, Girona, Cadis, Madrid, Tarragona, 1999-2006

Felip Cirer Costa

Llicenciat en filologia hispànica

Neix a Eivissa el 1956

2

FC

Catedràtic d'institut i professor associat de la Universitat de les Illes Balears
Director de la revista *Eivissa*, de 1992 a 2000
Director de l'*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, des de 1999

Llibres i articles publicats

Dotze llibres relacionats amb les illes Pitiüses, entre els quals figuren:
— *El Convent dels Pares Dominics d'Eivissa*. *Introducció, estudi i transcripció d'un manuscrit de 1765*. Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 1998
— *El Bisbe de Sió i l'Eivissa del seu temps*. Eivissa, Consell Insular d'Eivissa, 2007
— *Història d'Eivissa i Formentera*. Des de la prehistòria fins al turisme de masses. Eivissa, Balàfia Postals, 2019 (amb Benjamí Costa i Antoni Ferrer Abárzuza, coord.: Joan Lluís Ferrer)

Més de 500 articles de divulgació a publicacions dels Països Catalans

Premis d'investigació

Premi de Recerca del Consell Insular, 1990
Premi d'Investigació Històrica Vuit d'Agost, 1997
Premi Nit de Sant Joan, 2002

Premis i mencions

Premi Josep Maria Llompart per l'Obra Cultural Balear, 2000
Menció d'Honor Sant Jordi per l'Institut d'Estudis Eivissencs, 2002
Premi Ramon Llull pel Govern de les Illes Balears, 2017
Premi Diario de Ibiza a la Promoció Cultural i Educativa, 2018